

ARTYKUŁY PROBLEMOWE*

ANDRZEJ WIERCIŃSKI

TREŚĆ ANTROPOLOGII, JEJ ZAKRES I ZNACZENIE DLA FILOZOFII

Określenie relacji między antropologią a filozofią wymaga przede wszystkim zdefiniowania obu tych dziedzin poznania ludzkiego. Tak więc, *antropologia jest nauką, która polega na adekwatnym opisywaniu i wyjaśnianiu przebiegu procesu ewolucji biologicznych i kulturowych właściwości człowieka.*

Adekwatny opis to wykonanie pomiaru istotnych cech morfologicznych i czynnościowych oraz pomiaru ich współzmienności, celem odwzorowania struktury stanu procesu lub struktury przebiegu (trajektorii) procesu, czyli czasowego ciągu stanów procesualnych. Wyrażenie „istotna cecha” odnosi się do konieczności dokonania przez badacza wyboru danej cechy spośród niezliczonej ilości możliwych zmiennych oraz do konieczności ustalenia dokładności pomiaru (który może być ilościowy lub jakościowy) z punktu widzenia optymalności rozwiązania danego problemu badawczego. Wyjaśnienie, czyli interpretacja procesu polega na systemowym ujęciu jego organizatorów, czyli czynników, które zapewniają:

- ciągłość przebiegu procesu w sensie istnieniowej ciągłości przejść między jego stanami,
- specyficzność przebiegu procesu powodującą możliwość jego wyodrębnienia spośród innych i zaliczenia go do klasy procesów.

Same organizatory są również procesami, ale muszą one ujawniać względną stabilność w stosunku do procesu, którego określony przebieg zapewniają. Stabilność organizatorów, które mogą być wewnętrzne lub zewnętrzne w odniesieniu do przestrzennego „kanału” procesu, zasada się na możliwości przenoszenia w wymiarze czasu określonej ich struktury będącej nośnikiem informacji sterowniczych dla przebiegu procesu. Prze-

* Artykuły zawarte w tym dziale przedstawione były na sesji naukowej „Filozoficzne aspekty antropologii” towarzyszącej Walnemu Zgromadzeniu Polskiego Towarzystwa Antropologicznego, które odbyło się w Warszawie w czerwcu 1979 r.

noszenie to może się odbywać albo w sposób ciągły, przez proste trwanie w danym przedziale czasu określonej struktury (np. ślady pamięciowe w mózgu), albo na drodze rytmicznych oscylacji wokół wyróżnionego stanu (np. stabilne rytmy środowiskowe), czy wreszcie przez skokowe powielanie struktury (np. przeniesienie genotypu do nowych komórek somatycznych w drodze mitozy).

Gatunek ludzki, wraz ze swoją kulturą, jest aktualnie najwyższym wyrazem ciągu progresywnej ewolucji biosfery, zachodzącej pod działaniem losowych mutacji genetycznych, kierunkowej selekcji właściwości przystosowawczych oraz stabilnych rytmów środowiskowych, periodyzujących naciski czynników ewolucyjnych i nadających porządek czasowy procesom życiowym. Ewolucję tę umożliwiły właściwe żywym organizmom od ich powstania, zdolności do reprodukcji oraz do przyswajania energo-materii i informacji z otoczenia, ich magazynowania i przetwarzania, przy dążności do utrzymywania stanów zintegrowanej równowagi wewnętrznej. Równowaga jest ciągle zaburzana na skutek dynamicznego współdziałania organizmów z otoczeniem i zachodzących w nich procesów samowyrównawczych (przyrosty entropii), co stanowi właśnie główny czynnik napędzający zmiany przystosowawcze, które mogą szybko przemijać lub utrwalać się. Akumulacja utrwalonych zmian przystosowawczych prowadzi do rozwoju w skali osobniczej (ontogeneza) lub gatunkowej (ewolucja).

Wygodne badawczo jest wprowadzenie pojęcia *potrzeby*. Przez pojęcie potrzeby będziemy rozumieli stereotypowo powtarzające się zaburzenia równowagi wewnętrznej biosystemu, zachodzące wskutek niedoboru lub nadmiaru konkretnej substancji, formy energii, albo informacji. Wówczas, czynność przystosowawcza polegałaby na adekwatnym zaspokojeniu potrzeby, czyli na przywracaniu stanów zaburzonej równowagi na określonym jej poziomie.

Przyjmując przedstawiony wyżej punkt widzenia można pokusić się o antropologiczną definicję kultury. *Kultura będzie więc rozumiana jako gatunkowy, społecznie organizowany system świadomego przystosowywania się rodzaju ludzkiego do otoczenia, realizowany za pośrednictwem przedmiotowych wytworów kulturowych i zmierzający do zaspokajania ludzkich potrzeb życiowych.* Te zaś można podzielić na dwie grupy:

a) zwierzęce potrzeby samozachowawcze i reprodukcyjne, które człowiek dzieli z wyższymi zwierzętami, i które są zaspokajane przy największym współdziałaniu czynności odruchowych;

b) specyficzne ludzkie potrzeby: uogólnionego poznania świata i sensu życia, emocyjnego kontaktu społecznego i potrzeby estetyczne. Stanowią one silnie zmodyfikowane potrzeby zwierzęce, albo zjawily się jako nowe jakości w ewolucji i są zaspokajane przy największym współdziałaniu czynności świadomie motywowanych.

W związku z powyższym podziałem, można wyróżnić kulturę ma-

terialną i duchową. Kultura materialna obejmowałaby wszelkie czynności i wytwory kulturowe, które uczestniczą w zaspokajaniu pierwszej grupy potrzeb, zaś kultura duchowa odpowiednio odnosiłaby się do drugiej ich grupy. Na kulturę materialną zatem składają się:

- zachowania narzędziowe, które zmierzają do pozyskiwania, przetwarzania, magazynowania i konsumpcji pożywienia, oraz innych materiałowych i energetycznych zasobów, potrzebnych do istnienia lokalnych systemów społeczno-kulturowych,
- budownictwo mieszkalne i publiczne z całym ich wyposażeniem oraz odzież, które gwarantują znalezienie się w dogodnym biologicznie paśmie warunków mikrośrodowiska,
- produkcja i użytkowanie środków transportu,
- broń i zachowania militarne,
- inne możliwe czynności i wytwory służące higienie i zdrowotności.

Kultura duchowa z kolei obejmuje:

- metody społecznego pozyskiwania, kodowania, przetwarzania i przekazu informacji (np. język mówiony i pisany, rzemieślnicza wiedza narzędziowa, nauka etc.),
- ideologiczne systemy sterujące oraz systemy zarządzania obyczajowego, prawnego i administracyjno-politycznego,
- techniki wychowania i kształcenia młodego pokolenia i techniki propagandowe adresowane do ludzi dorosłych,
- twórczość artystyczna i wytwory sztuki.

Rzecz jasna, oba te działy kultury są zwrotnie z sobą sprzężone.

Kultura w skali ogólnogatunkowej podlega również ewolucji anagenetycznej i kladogenetycznej, pod działaniem czynników analogicznych z tymi, które organizują ewolucję biologiczną.

Powyżej dokonano szczegółowej definicji antropologii, w sensie antropologii ogólnej, przez wyjaśnienie zawartych w niej pojęć. Z kolei, antropologia ogólna dzieli się na antropologię fizyczną zwaną też biologiczną i antropologię kulturową, zgodnie z podziałem na własności biologiczne i kulturowe człowieka. Należałoby teraz ustalić stosunek antropologii fizycznej i kulturowej do dyscyplin bardziej szczegółowych, które ostatnio nader często są z nimi mylone. Sprawa ta stanie się jaśniejsza po przyjęciu następujących definicji dyscyplin szczegółowych w stosunku do antropologii fizycznej:

a) genetyka człowieka jest nauką szczegółową, która opisuje i wyjaśnia przekaz informacji dziedzicznej między osobnikami ludzkimi i śledzi jego konsekwencje dla osobniczych fenotypów,

b) genetyka populacyjna człowieka modeluje adaptacyjne zmiany puli genowej populacji ludzkich, zachodzące pod wpływem organizacji procesu wykrzyżowania, mutacji i selekcji,

c) ekologia człowieka stara się ujmować zmiany fenotypowe populacji ludzkich we właściwościach biologicznych jako skutki adaptabil-

ności zarówno do systematycznie działających nacisków, jak i do czynników okolicznościowych środowiska zewnętrznego,

d) biologia człowieka zajmuje się różnymi rodzajami zmian w biologicznych właściwościach człowieka współczesnego, zachodzących na skutek dziedziczności i przystosowania.

Jak widać, wszystkie te dziedziny badawcze pokrywają się w różnym stopniu swymi zakresami i są w stosunku do siebie komplementarne. Najszerzy zakres wykazuje biologia człowieka. Trzeba jednak podkreślić, że ich głównym materiałem badawczym muszą być osobniki żywe, z przedziału czasu nie wykraczającego poza 3-4 pokolenia. Choć dziedziny te przyczyniają się w sposób istotny do rozumienia biologicznej ewolucji człowieka, w żadnym jednak razie nie mogą one zastąpić antropologii fizycznej, której zakres jest znacznie szerszy, a cele bardziej teoretyczne.

Analogicznie rzecz się ma w przypadku antropologii kulturowej w odniesieniu do bardziej szczegółowych dyscyplin społecznych. Jest tak, ponieważ:

a) archeologia z prahistorią zajmują się opisem i interpretacją kompleksów materialnych śladów kulturowej działalności człowiekowatych w ich sekwencji czasowej;

b) etnografia opisuje współcześnie istniejące, głównie niezurbanizowane społeczności ludzkie;

c) socjologia opisuje i stara się wyjaśnić sieć stosunków społecznych wewnątrz współczesnych grup ludzkich, co w żadnym razie nie wyczerpuje zawartości systemów społeczno-kulturowych. Także więc i te dyscypliny, nie mówiąc już o jeszcze bardziej szczegółowych, jak językoznawstwo, religioznawstwo, ekonomia itp., mogą dostarczać tylko szczegółowych danych do teoretycznego modelowania całości aspektów ewolucji kulturowej rodzaju ludzkiego, czym zajmuje się właśnie antropologia kulturowa.

Jak to już stwierdzono w definicji, bardziej szczegółowe ujęcia teoretyczne antropologii kulturowej i fizycznej stanowią przedmiot teoretycznych spekulacji antropologii ogólnej, które obejmują naraz biologiczne i kulturowe aspekty ewolucji człowieka w ich wzajemnych powiązaniach. Jak się wydaje, w najbliższej przyszłości dojdzie do ustalenia się takiej relacji między antropologią ogólną a resztą różnorodnych dyscyplin bardziej szczegółowych, jaką charakteryzuje fizyka teoretyczną w odniesieniu do różnych działów fizyki empirycznej i szeregu dziedzin technicznych. W konsekwencji należy przewidywać, że teoretyczne ujęcia antropologii ogólnej będą miały postać zmatematyzowaną, przy wykorzystaniu interdyscyplinarnego języka podejścia systemowego.

Obecnie wypadałoby wreszcie przystąpić do rozważenia stosunku antropologii do filozofii, której istotę stanowią próby racjonalnego formu-

łowania ogólnego modelu świata, z określeniem pozycji w nim człowieka i sensu jego poczynań, wyrażonego werbalnie i przy zastosowaniu pojęć wysoce abstrakcyjnych. Pełnymi produktami takiej refleksji filozoficznej są całościowe systemy filozoficzne, które obejmują naraz:

- a) ogólne twierdzenia o świecie (ontologia),
- b) sposoby ich poznawania (epistemologia i logika),
- c) określenie miejsca człowieka w świecie i ogólnych celów dążeń ludzkich oraz doboru dopuszczalnych sposobów i środków do realizacji tych celów, czyli ogólnej strategii postępowania ludzi (antropologia filozoficzna z aksjologią i etyką).

Przełomowym okresem dla genezy poglądów i systemów filozoficznych była druga połowa I tysiąclecia p.n.e., kiedy to w Grecji, Indiach i Chinach, wskutek zaawansowania procesów urbanizacyjnych, zjawiał się odpowiedni kompleks uwarunkowań społeczno-kulturowych.

Należy mocno podkreślić odrębność filozoficznego modelu świata od modelu magiczno-religijnego, bowiem źródłem tego drugiego są nie tylko różnorodne elementy konkretnej wiedzy o otoczeniu naturalnym i społeczno-kulturowym, lecz także procesy kojarzenia w polu podświadomości, zachodzące w stanach ekstatyczno-wizyjnych (halucynacyjnych — z neurofizjologicznego punktu widzenia). W przeciwieństwie do filozofii, jest on kodowany w narracjach mitycznych i wytworach sztuki oraz obrzędowo przekazywany i utrwalany. Właśnie wraz z genezą filozofii nastąpiło oderwanie modelu świata od obrzędowości, co wydatnie musiało zwiększać swobodę w formułowaniu twierdzeń, wskutek osłabienia oddziaływań skojarzeń poznawczo-emocyjnych, mniej lub bardziej głęboko sięgających w podświadomość. Wszystkie te różnice nie oznaczają jednak, by ogólne założenia rozmaitych idealistycznych systemów filozoficznych były sprzeczne z takimiż założeniami magiczno-religijnego modelu świata.

Pytania filozoficzne o naturę świata i człowieka pojawiły się bardzo wcześnie, być może w paleolicie górnym, ale odpowiedzi na nie, z ewolucyjnych powodów, mogły być udzielane tylko w ramach wierzeń magiczno-religijnych, a nie systemów filozoficznych.

W stosunku do antropologii, filozofię wyróżnia bez porównania szerszy zakres problematyki, procedura stawiania i rozwiązywania zagadnień oraz znacznie wcześniejsza geneza. Antropologia jako nauka mogła się zrodzić dopiero po wystąpieniu twórcy ogólnej teorii ewolucji — K. Darwina i zebraniu dostatecznie bogatego materiału kopalnych szczątków człowiekowatych oraz danych archeologicznych i etnograficznych, a wszystko to razem przypada na drugą połowę XIX wieku.

Ogólność filozoficznego modelowania świata i wprzęgnięcie go w procesy ideologicznego sterowania społeczeństwem powodowały i powodują do dziś znane uwarunkowania światopoglądowe antropologii, wpływając na nią stymulująco lub hamująco, zależnie od przyjętej przez antropo-

logów postawy wobec takich czy innych założeń filozoficznych. Uwarunkowania te, w rozwiązywaniu np. zagadnień antropogenezy, klasyfikacji rasowej, lub teorii kultury, są zbyt znane, aby je warto było tutaj omawiać. Z drugiej jednak strony, współczesna filozofia musi się liczyć z wynikami badań antropologii, jeśli aspiruje co najmniej do niesprzeczności z danymi nauki. Ponadto należy zdawać sobie sprawę z faktu, że geneza i rozwój filozofii, będącej wszak typowym składnikiem kultury duchowej ludzkości, stanowi obiekt dociekań antropologii, dążących do ustalenia sensu przystosowawczego filozofii i, w związku z tym, warunkujących ją czynników ewolucyjnych.

Na zakończenie niniejszej wypowiedzi, jej autor pragnie stwierdzić, że jest ona wyrazem jego osobistych poglądów, oraz że jej szczupłe ramy uniemożliwiają przeprowadzenie dalszych, szczegółowszych rozważań na temat relacji łączących antropologię z filozofią.

*Zakład Antropologii Historycznej
Uniwersytetu Warszawskiego
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-325 Warszawa*

MEANING AND SCOPE OF ANTHROPOLOGY IN THEIR RELATION TO PHILOSOPHY

by ANDRZEJ WIERCIŃSKI

The essence of philosophy consists in the attempts of rationalizing the general world's model, a position of man within it and the meaning of man's activities. This model is expressed verbally in highly abstractous notions. The complete products of such philosophical reflection are philosophical systems which embrace: 1) general truths about the world (ontology), 2) the ways of their acquiring (gnoseology and logics) and 3) the ways and means for the realization of human aims i.e. the general strategy of human behavior (philosophical anthropology with axiology and ethics).

The anthropology is the science which consists in an adequate description and interpretation of the course of the process of human evolution in its biological and cultural properties. Thus, the philosophy differs much from the anthropology as regards its scope and procedure of solving the problems. It arose far much earlier i.e. in the I millennium B.C. while anthropology could evolve only after C. Darwin. The extent of philosophical generalisations and their introduction into the ideological regulation of the social life have caused well known determinants of anthropological theorizing. On the other hand, anthropology aims to define the adaptative role of philosophy and determinants of its genesis and development.